

18. YÜZYILIN SONUNDA RUSYA’NIN İSKÂN POLİTİKALARI VE OSMANLI RUMLARININ RUSYA’YA GÖÇÜ

Eyyub Şimşek¹

Öz

18. yüzyıl, Osmanlı tarihinde ilk büyük göç dalgasının yaşandığı dönem olmuştur. Rus Çarlığı’nın, Osmanlı İmparatorluğu’ndan ele geçirdiği Kırım ve civarındaki toprakları içeren bölgenin demografik yapısını köklü biçimde değiştirme politikası da etkili olmuştur. Rus Çarlığı bu politikasını uygulamak için de öncelikle bölgenin güvenliğini sağlamak zorunda kalmış ve bu çerçevede 1768-1774 Savaşı esnasında kendini destekleyen ve bağımsızlık emelinde olan Osmanlı tebaası Rumların buraya göç etmelerini teşvik etmiştir. Böylece Rusya, yerleşen Rumlardan hem askeri güç hem de onların Karadeniz’deki denizcilik ve ticari tecrübelerinden faydalanmış olacaktı. Gerçekten de göç eden Rumlar, 1800’lü yılların başlarına kadar geçen sürede yerleştirildikleri Özi ile Aksu arasındaki bölgede, Rusya’nın Karadeniz’in kuzeyi ve Kırım’ı ilhak ederek ellerinde tutmasında, önemli bir askeri gücü olarak görev yaptılar. Diğer taraftan bu Rumlar Karadeniz’in uluslararası ticarete açılmasıyla birlikte Rusya’nın Odessa ve Kerson gibi ilk ticaret merkezlerinin kurulmasında etkili oldular.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı İmparatorluğu, Rusya, Rumlar, Göç, 1768-1774 Savaşı*

Abstract

The Settlement Policies of Russia in the Late of 18th Century and Migration of Ottoman Greeks to Russia

The 18th century had been the period when the first massive migration wave took place in Ottoman history. In these migrations, the policy of Russian Tsarist to change the demographic structure of the region comprising Crimea and its surrounding territory, which Russian Tsarist captured from the Ottoman Empire, was also influential. Russian Tsarist in order to put this policy into practice had to first ensure the security of the region and in this context she had encouraged the migration of the Ottoman Greeks who supported Russia during the Ottoman-Russian War of 1768-1774 to obtain their independence from the Ottoman Empire, to this region. Thus, Russia would benefit from those Greeks who be placed in the region as both militarily power and their maritime and trade experience in the Black Sea. The Greeks indeed until the beginning of the 1800’s served as an important military force of Russia in the region of the Ochakiv (Özi) and Aksu where they had been settled while Russia annexed and kept the north of the Black Sea and Crimea. Theses Ottoman Greeks later played important role in the establishment of the first commacial centres of Russia such as Odessa and Kerson when the Black Sea was opened to international trade.

Key Words: *Ottoman Empire, Russia, Greeks, Migration, War of 1768-1774*

¹ Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Aksaray. E-Posta: eyyubsimsek@aksaray.edu.tr

Giriş

19. yüzyıl Osmanlı tarihi açısından bir göç asrıdır dense pek de yanlış olmaz. Bir taraftan Balkanlar ve Kafkasya'da kaybedilen her savaş sonrasında yüz binlerce Müslüman Anadolu'yu yeni yurtları olarak görerek Osmanlı İmparatorluğu'na doğru akın ederken; diğer taraftan yine kaybedilen her savaş Balkanlar ve Anadolu'dan gayrimüslimlerin yeni yurtları olarak gördükleri başka ülkelere göç etmesiyle sonuçlanmaktaydı. Böylece Balkanlar, Kafkaslar ve Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetinden beri şekillenmiş olan etno-demografik yapısı değişmeye yüz tutmuştu.

Osmanlı dönemi göç çalışmalarına bakıldığında; genel itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'na Balkan ve Kafkasya coğrafyalarından gelen nüfus, muhaceret bağlamında ele alınmıştır.² Kemal Karpat'a göre 19. yüzyılın ikinci yarısında (1854-1908) 500.000-800.000 kadar gayrimüslim ve Arap, Rusya ve Amerika gibi ülkelere göç etmiştir.³ Bu çarpıcı sayıya rağmen Osmanlı topraklarından dış ülkelere yapılan göçler ise genelde Ermeni Sorunu bağlamında ele alınmıştır.⁴ Oysa 19. yüzyılda Anadolu'dan Ermeniler kadar Bulgarlar⁵ ve Rumlar da göç etmiş ve bütün bu toplulukların en önemli varış noktaları Rusya olmuştur. Bu makale, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan 19. Yüzyılın başına kadar olan dönemde Osmanlı Rumlarının Rus topraklarına göçünü incelemeyi ve bu alanda yapılan çalışmalara katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Rumların Anadolu'dan ayrılış serüvenleri nev-i şahsına münhasır özellikler taşır. Rumların 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı döneminde başlayan Rusya serüveninin 1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşması ile düşük yoğunluklu olarak devam etmesi beklenirken, tam tersine bu dönemden sonra yoğunluğun arttığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile 19. yüzyılda yaptığı her büyük savaş, büyük Rum kitlelerinin Rusya'ya göçü ile sonuçlanmıştır.

Diğer bir açıdan bakıldığında 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın sonuna kadar olan yaklaşık bir buçuk asırlık süreçte gerçekleşen Rusya'ya yapılan Rum göçleri iki aşamalı olarak değerlendirilebilir. İlk aşama Rusya'nın Karadeniz'in kuzeyine ve Kırım coğrafyasına doğru yayılmaya başladığı dönemdir. 1768-1774 Savaşı ve sonrasında ele geçirilen topraklar Osmanlı vatandaşı Rumların iskân ettirildikleri bölge olmuştur. İkinci aşama ise 1828-

² Bu konuda yapılmış çalışmalara örnek olarak şunlar verilebilir: Saydam 2010; Erkan 1996; Bice 1991; Habiçoğlu 1993; Hacısalihioğlu (Ed.) 2014; *Devlet Arşivleri* 2012; Yılmaz 1996.

³ Karpat 2010, s.50.

⁴ Anadolu'dan yabancı ülkelere yapılan göçlerle ilgili olarak az sayıda çalışma mevcuttur. Mesela bkz. Beydilli 1988; Özcan 2011; İpek 1995; Özkan 2014; Açıkseç-Güher 2014.

⁵ Gülsoy 1993; Baş 2015.

18. Yüzyılın Sonunda Rusya'nın İskân Politikaları ve Osmanlı Rumlarının Rusya'ya Göçü

1829 Savaşını müteakip dönemdir ki bu, Rusların Kafkasya'da ilerlediği yıllara denk gelir ve bu tarihten sonra gelen Rum göçmenler Gürcistan üzerinden Kafkasya'nın içlerine doğru yerleştirilmişlerdir. Bu çalışma, Rumların Rusya serüveninin başlangıcı olan 1768-1774 Savaşı ve sonrasında çeyrek asırlık dönem yani ilk aşama üzerinde durmayı amaçlamaktadır.

18. yüzyılda Osmanlı topraklarından Rusya'ya yapılan göçlere geçmeden önce göçmenlerin sayısına değinmek gerekmektedir. Rum göçleri imparatorluğun sonuna kadar devam etse de, 19. yüzyılda göçün en yoğun olduğu dönem 1828-1882 tarihleri arasında kapsamaktadır. Bu dönemde Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinden Rus topraklarına göç eden Rumların sayısı hakkında 100.000⁶ ile 350.000⁷-400.000⁸ arasında sayılar telaffuz edilmektedir. Yunanlı tarihçi Karpozilos'un ifade ettiği gibi 350.000 gibi bir sayı üzerinde durmak gerçekte uyuşmamaktadır.⁹ Yunanistan'ın bağımsızlığından itibaren büyük çoğunluğu Anadolu'dan olmak üzere Rusya'ya göç eden Rumların sayısı üzerine kesin bir sayı vermek mümkün görünmese de çeşitli araştırmacıların aktardıkları verilerden hareketle yirminci yüzyılın başına kadar 95.000 civarında Rum'un Anadolu'dan göç ettiği varsayılabilir.¹⁰

Tablo: 1828-1882 Yılları Arasında Anadolu'dan Rusya'ya Göç Eden Rumların Sayısı¹¹

Dönem	Göç Eden Rum Sayısı
1828-1829	42.000
1856-1878	36.000
1878-1882	17.100
Toplam	95.100

Yukarıdaki tablo Xanthopoulou-Kyriakou'nun Rus ve Yunan arşiv belgeleri ve konsolosluk raporlarına dayalı olarak verdiği sayıları ihtiva eder. Bazı araştırmacılar da bu dönemlere ilişkin olarak çeşitli sayılar üzerinde durmuşlardır ve genel itibariyle Xanthopoulou-Kyriakou'nun sayısal verileri ile uyuşan bir tablo ortaya çıkmaktadır. 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Erzurum ve civarından 42.000 Rum Rusya'ya göç ettirilmiştir.¹² Rus komutan

⁶ Bruneau 1994, s.207.

⁷ Papoulidis 1991, s.237.

⁸ Petsalis-Diomidis 1972, s.222.

⁹ Karpozilos 1999, s.138.

¹⁰ Xanthopoulou-Kyriakou 1993, 130. Bu sayı, Pratsinakis tarafından yüz kişi eksikle 95.000 olarak verilir: *1828-1829*: 42.000; *1856-1882*: 53.000. Bkz. Pratsinakis 2013, s.46.

¹¹ Xanthopoulou-Kyriakou 1993, s.130.

¹² Bu savaşta ayrıca çoğunluğu Kars ve Bayezid'den olmak üzere 90.000 kadar Ermeni de Ruslar tarafından Nahcivan'a göç ettirilmiştir. Özcan, 2014; Beydilli 1988.

General Paskeviç, Erzurum ve Gümüşhane'den çekilirken kendisine katılan Rumları Rusya'ya, Tiflis'in doğusuna yerleştirmişti.¹³ Bir diğer önemli göç dalgası ise Kafkas ve Anadolu hatta Ortadoğu'nun demografik yapısını günümüze kadar etkileyecek şekilde değiştiren Kırım Savaşı (1853-1856) sonrasındadır. Rusya Kafkasya'da bir taraftan Müslümanları Osmanlı topraklarına göçe zorlarken, diğer taraftan da Osmanlı ülkesindeki gayrimüslimleri kendi tarafına çekerek bölgenin etnik ve dinsel yapısını değiştirme amacını gütmektedir.¹⁴ Kırım Savaşı sonrası 50.000'in üzerinde Rum, Anadolu'dan Rusya'ya doğru göç etmiştir.¹⁵ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını müteakip beş yıllık süre zarfında ise 17.000 kadar Rum, Rusya'nın yolunu tutmuştur.¹⁶

Rusya'nın İskân Politikaları

Rusya, izlediği yayılcı politikalara uygun olarak 18. yüzyılın başlarından itibaren bir nüfus ve iskân politikası belirlemiştir. Rusya'nın ele geçirdiği uçsuz bucaksız bozkırları mevcut nüfusu ile doldurması ve elinde tutması pek mümkün görünmüyordu. I. Petro (1682-1725) ile birlikte Rus Çarlığı, özellikle Volga Nehri kenarında bulunan verimli arazilerden yararlanabilme ve ülke içerisinde zirai atılım yapabilme adına bir göç politikasına ihtiyaç duymaktaydı. Rusya'nın dış göçe bel bağlaması kendi sisteminin çıkmazlarının bir sonucuydu. Rusya'da toprağa bağlı köleliğin şartları iç göçe müsaade etmemektedir ve yatay hareketlilik son derece kısıtlıydı.¹⁷ Petro dönemi politikaları yasal düzenlemelerle bir sisteme bağlanamadığından Rusya, kitlesel göçlerle ancak ilerleyen dönemlerde tanışmak zorunda kaldı. Rusya'nın politikasındaki ilk büyük nüfus çekme gayreti, Petro'nun düşüncesinin aksine ekonomik olmaktan ziyade askeri nedenlerden kaynaklandı. Karadeniz'in kuzeyi ya da Rusya'nın güneyi, Rusya ve Osmanlı'nın bölgeye hâkim olma mücadelesi verdiği dönemlerde bu

¹³ Bu göçmenler bölgede 43 yeni köy meydana getirdiler. Zeynalova 2010, 104; Karpozilos 1999, s. 137-138. Tiflis'in doğusunda bulunan Tsalka ya da Parmaksız'a yerleşen Rumların Türkçe konuşan Ortodokslar olduğunu belirtmek gerekir. Bkz. Kalaycı 2008, s. 93-106; Manuylov 2015, 48; Sherry 2007, s. 32.

¹⁴ Zeynalova 2010, 106-107.

¹⁵ Karpozilos, Kırım Savaşı'nı müteakip, 60.000 kadar Rum'un patrikliğin engelleme çabasına rağmen bölgeyi terk ettiğini savunur. Trabzon ve Erzurum civarından Kuban ve Stavropol'a yoğun bir Rum nüfus göç etmiş ve bu göçmenler Soğucak'tan Krosnodar'a kadar olan bölgeye giderek Kapartinka, Gelincik, Anapa, Metzhan gibi bölgelere yerleşmişlerdir. Bkz. Karpozilos 1999, s. 138.

¹⁶ Neal Ascherson, Doksan Üç Harbinden sonra Rusya'ya gidenlerin 50.000 olduğunu iddia etse de bu iddiasını destekleyecek kanıt sunmaz. Bkz. Ascherson, 2001, s. 236.

¹⁷ Ivakhnyuk, 2009, s. 3.

18. Yüzyılın Sonunda Rusya'nın İskân Politikaları ve Osmanlı Rumlarının Rusya'ya Göçü

ülkelerin stratejik çıkarları doğrultusunda demografik bir gelişime sahne oldu. Osmanlı İmparatorluğu bölgenin insansızlığını Karadeniz'in hâkimiyeti ve İstanbul'un güvenliği açısından oldukça önemsemekteydi. Bölgedeki Kırım Türkleri ve Nogaylar, bozkır steplerinin kuzeydeki ülkelere karşı savunulması adına önemli bir işlevi yerine getirmekteydiler. Rusya için ise; Kırım Türkleri ve Nogaylar güney sınırlarını sürekli tehdit eden unsurlardı. Ayrıca Karadeniz'e ulaşma adına bu steplerin elde edilmesi şarttı.¹⁸ Bu stratejiden ötürü İmparatoriçe Elizabeth (1741-1762) 1751'de Sırları Rusya'nın güney sınır bölgesine yerleştirdi.¹⁹

Rusya'nın bu yaklaşımından, ilk etapta bölgeye tamamen yerleşmekten ziyade, Osmanlı İmparatorluğu ile yaşanan savaşlarda toprakların sürekli el değiştirmesi nedeniyle tampon bir bölge kurma amacıyla olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Avrupa sömürgeciliğinin gelişimiyle doğru orantılı bir şekilde ülkenin nüfusunu arttırmak bir zorunluluk haline gelmişti. Avrupalı devletler, yeni yerler keşfedip, işgal ettikçe ele geçirdikleri bölgelerin insan ihtiyacını karşılama adına iskân programları belirlemeye başlamışlardı. Özellikle de Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sonrasında başta İngiltere ve Fransa olmak üzere dışarıdan göç yoluyla yeni ele geçirilen yerlerin şenlendirilmesi Avrupa'da yaygınlaşmıştı.²⁰ Rusya da bu demografik akıma kendisini kısa sürede kattı.

Büyük Petro, çarlığın idari yapılanmasını *guberniya* (губерния) adı verilen bir tür vilayet sistemi tesis ederek oluşturmuştu. Onun ölümünden sonra, çarlık topraklarının genişlemesi ile yeni bir döneme girildi. Rusya'nın göç politikasının belirleyici hatta kurucu ismi II. Katerina (1762-1796) oldu. Fransız rasyonalizminin etkisiyle Rusya'yı bir kanun devleti olarak inşa etme emelindeki Katerina'nın düzenlemeye gittiği hususlardan biri de ülkeye yapılacak olan göçlerdi. Evvela 1763 senesinde bir "Göç Merkezi" teşkil eden Katerina,²¹ yine aynı yıl yayımladığı bir fermanla Rus topraklarına dışarıdan gelecek olan bütün Hıristiyanlar için *inanç özgürlüğünü* garanti ediyordu. Ferman, otuz yıl boyunca zorunlu kamu hizmetleri ve vergilerden muafiyet dışında, göçmenlerin kendi evlerini inşa etmeleri ve hayvancılık için on yıl sonrasında ödenebilecek şekilde borçlanma yapılandırılması gibi cazip şartlar sunmaktaydı.²² Bu ferman Avrupa'nın önde gelen ülkelerinde de yayımlandı.²³

¹⁸ King 2015, s.187-188.

¹⁹ Baş 2105, s.33-34; Dyck, 1981, s.1-2.

²⁰ Bartlett 1974, s.1-2.

²¹ Ivakhnyuk 2009, s.3.

²² Zeynalova 2010, s.35; Duran 1969, s.26.

Böylece Rusya, Avrupalılar için bir çekim merkezi haline gelmeye başladı. Fermanın yayımlanmasından kısa bir müddet sonra ilk olarak Almanlar, Rusya'ya doğru akın etmeye başladılar. Alman göçmenler, önce Volga Nehri kenarındaki Saratov bölgesine yerleştirildiler. Kırım'ın 1783'teki ilhakı akabinde de Kırım'ın kuzeyine, *Yeni Rusya*'ya iskân ettirildiler.²⁴

II. Katerina bu yasal düzenlemelerden hemen sonra, 1764 yılında Osmanlı İmparatorluğu, Ukrayna Kazakları ve Kırım Hanlığı'ndan aldığı topraklardan Kırım'ın kuzeyinde yeni bir *guberniya* teşkil etti. Yarı askeri nitelik taşıyan bu *guberniyaya*, *Novorossia/Yeni Rusya (Новоросси́я)* adı verildi. 1769'da Azak ve Taganrog, 1773'te ise Kerç ve Yenikale Rusların eline geçince bu bölgeler *Yeni Rusya guberniyasına* dâhil edildi. 1775'te Azak bölgesi ayrı bir *guberniya* olsa da Özi Nehri'nden Aksu Nehri'ne kadar olan bütün Karadeniz sahili²⁵ Yeni Rusya olarak adlandırılmaktaydı.²⁶ Çarlığın kolonizasyon siyaseti doğrultusunda yeni toprakların nüfusu ilk çeyrek asırlık dönemde tarihindeki en büyük nüfus artışına şahitlik etti. 1763'te 65.000 kadar nüfusa sahip bölge on yılda uygulanan politikalar sayesinde 100.000 kişilik yeni bir nüfusa da ev sahipliği yaptı ve böylece Yeni Rusya'nın nüfusu 160.000'i aşmış oldu.²⁷

II. Katerina, 1767-1768 yıllarında çıkardığı bir dizi fermanla özel mülkiyeti kısıtlayan kanunları gevşetti. Çünkü onun nazarında ticaret ve zanaat erbabı kadar ziraatla uğraşan çiftçiler de ülkenin refahına önemli katkılarda bulunabilirlerdi ve kısıtlı haklarla bunu yapabilmeleri mümkün değildi. Ülke toprakları genişledikçe, daha fazla nüfus ortaya çıkacaktı ve bunların daha ekonomik biçimde beslenmesi ancak toprağın verimli işlenmesi ile gerçekleşebilecekti.²⁸ Böylece Rusya'ya yerleşecek olan göçmenlerin geniş

²³ Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde bu belgenin yayımlanması söz konusu olmamış; fakat gizli bir şekilde Rus ajanları tarafından Hristiyan halk arasında yayılmasına çabalanmıştı. Baş 2105, s.35-26; Bartlett 1979, s.57.

²⁴ Brandes 1991, s.32. 1772'ye kadar Saratov'da 104 koloni kuran Alman göçmenlerin sayısı 30.000 kadardı. Gredinger 2010, s.13. Alman göçmenlerin iskân edildikleri bir diğer bölge Karadeniz'in kuzeyi, bugünkü Ukrayna sınırları olmuştur. 1789-1856 yılları arasında Batı Prusya, Baden Württemberg ve Alsace bölgelerinden 118.000 Alman, Karadeniz bölgesine göç etti. Son olarak Kiev'in batısında Polonya sınırında yer alan Volhynia'ya 1831-1880 yılları arasında hem Almanya hem de Polonya'daki 170.000 Alman göç ederek yerleşti. Göç edenler arasında sadece ziraatla uğraşan köylüler bulunmamaktaydı. Bilim adamları, askerler ya da politikacılar da Rusya'nın yolunu tutanların arasında yer almaktaydılar. 19. yüzyılın sonlarında Alman göçmenlerinin miktarı iki milyona ulaşmıştı. Pohl 2009, s.268-269; Ivakhnyuk 2009, s.3; Yaskorski 2001, s.134.

²⁵ Bugünkü Dinyeper nehri ile Bug Nehri arasındaki bölge.

²⁶ Polons'ka-Vasylenko 1955, s.187; Kurat 2010, s.285.

²⁷ Kardasis 2001, s.11; Bartlett 1979, s.115.

²⁸ Duran 1969, s.24-25.

bozkırları işlemelerinin önu açılmış oldu. Rusya'ya yapılan ilk büyük göçler, devlet mekanizmasının yenilenmesi zorunluluğunu da beraberinde getirmekteydi. Bunun üzerine 1775'te büyük bir sosyal reformu başlatacak olan *Eyalet Yönetim Mevzuatı (губернская реформа-Gubernskaya Reforma)* yürürlüğe sokuldu. Bu mevzuat ile idari yönetim yeniden organize edilerek, her biri on ayrı idari yapılanmaya bölünen elli eyalet teşekkül etti. Başında bir valinin bulunduğu eyaletlerde meclisler kurulduğu gibi, mahkemeler de yeniden düzenlendi. On yıl sonra ise, *Asalet Beratı Kanunu (Жалованная грамота дворянству-Jalovannaya Gramota Dvoryanstvu)* yürürlüğe sokuldu. Aslında bu kanun soyluların pozisyonunu güçlendirirken; serfliğin Rusya'da daha da yaygınlaşmasının önünü açmıştı. Özellikle Ukrayna'da serflerin, mülk sahibinin yani soyluların izni olmaksızın o mülklerden ayrılmalarının yasaklanmış olması ve bunun zamanla Rusya'nın diğer bölgelerine yayılmasıyla Çarlık Rusya'sı içerisinde yatay hareketliliğin önu iyice kapanmış oldu. Katerina'nın kiliseye ait malların devlet hazinesine aktarılmasını amaçladığı bu kanun, nüfusunun büyük çoğunluğu göç etmeleri kısıtlanmış serf ve köylülerden oluşan bir Rusya tablosunu da ortaya çıkardı. Artık Rusya için tek çıkar yol *yabancı koloniler* oluşturmaktı.²⁹

Rusya ve Grek Projesi

Rusların Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Rumlara kucak açması için oldukça önemli nedenleri vardı: İki tarafın da aynı dini inanca sahip olması, Grek kültürünün Rus kültürü üzerindeki önemli etkisi, Moskova Çarlığı ile Bizans İmparatorluğu arasındaki yakın ilişkiler ve tabi ki “Üçüncü Roma” meselesi.³⁰ Daha on yedinci yüzyılda Nezhin Bölgesi Rumların göç ettirildikleri bir merkez idi. Sayısal olarak fazla olmasalar da bu göçmenlere önemli ayrıcalıklar tanınmıştı.³¹ 1710 yılında I. Petro, Rumların imtiyazlarını bütün ülke sathına yaymıştı.³²

I. Petro'nun 1696'da Azak Kale ve Limanı'nı almasından itibaren Ruslar büyük bir imparatorluk olma hayalindeydiler. Petro'nun Hariciye Nazırı Kont Andrey İvanoviç Ostermann, onun hayallerini daha da ileri götürerek; Türkleri

²⁹ Riasanovsky- Steinberg 2014, s.273-274; Kardasis 2001, 12; Genel olarak Rusya'da serfliğin oluşumu, sosyal hareketliliğin engellenmesi ve bahsi geçen kanunun serfliğin oluşumundaki etkisi için bkz. Acar 2009, s.127-128; 198. Gubernia İdaresi hakkında Kanun ve diğer idari düzenlemeler için ise yine bkz. Acar 2009, s.185-186.

³⁰ Moskova'nın İstanbul'un fethinden sonra Bizans prensesleri vasıtasıyla Roma'nın varisi olma yolundaki çaba ve iddiaları için bkz. Ortaylı 1997, s.185-192; Bu konu için ayrıca bkz. Acar 2009, s. 83.

³¹ Arsh 1969, s.85.

³² Sifneos ve Harlaftis 2012, s.168.

Avrupa'dan atma adına projeler üretmeye ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanarak yerine Bizans İmparatorluğu'nun diriltmesini Rus dış politikasının önemli bir sacayağı yapmıştı.³³ II. Katerina ile birlikte bu plan daha da gelişkin bir hal aldı. Katerina'nın gözdeleri Kont Alexander Andreyevich Bezborodko ve Potemkin'in yeniden şekil verdiği plan, çarıçenin Avusturya İmparatoru II. Joseph ile 1780'deki buluşmasından sonra etkin bir biçimde uygulanmaya çalışıldı. Planın odak noktası Balkanların yeni bir tasarım ile şekillendirilmesi ve nihayetinde Bizans İmparatorluğu'nun canlandırılması idi. Plan üç aşama üzerine kurulmuştu: Rusya'nın Karadeniz Sahili ile Özi ve Aksu arasındaki bölgeyi alması ve Avusturya'nın da Sırbistan, Bosna ve Belgrad'a hâkim olması ilk aşama olarak kabul edilmişti. İkinci aşama; Memleketeyn'in, yani Eflak-Boğdan'ın bağımsızlığı idi. Son aşama da Katerina'nın torunu Constantin'in³⁴ başında bulunacağı bir Bizans İmparatorluğu'nun inşası idi.³⁵ Gerçi bu plan Katerina'dan sonra uygulanmasa da Rusya'nın Özi ve Aksu arasındaki bölgeyi 1768-1792 yılları arasında ele geçirdiği hatta Kırım'ı da topraklarına kattığı düşünülürse Karadeniz ve Kırım'a hâkim olma emeli bir projeden öte Rusya için reel politik olmuştur.³⁶

³³ Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayarak ya da ortadan kaldırarak İstanbul'da Bizans İmparatorluğunu yeniden tesis etme çabalarını Avrupa'nın büyük güçleri ile zaman zaman pazarlık vasıtası olarak kullandığı gibi, bu devletler de ilerleyen dönemlerde bu seçeneği kendi politikaları açısından değerlendirmeye almışlardı. Mesela 1853-1856 Kırım Savaşından hemen önce de Osmanlı İmparatorluğu'nun ikiye ayrılarak Konya merkezli bir Osmanlı İmparatorluğu ile İstanbul merkezli bir Bizans İmparatorluğu'nun varlığı Fransızlar tarafından ele alınmış; fakat yeni kurulacak olan Bizans'ın Rusya'nın uydusu olmaktan öte gidemeyeceği sonucuna varılarak bu proje rafa kaldırıldığı gibi Rusya karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun desteklenmesi kararlaştırılmıştı. Bkz. Şimşek 2013, s.146-149.

³⁴ Katerina, torununa Constantin ismini koymanın dışında antik Yunanlılara o kadar düşkün bir karaktere sahipti ki bunu bilen Potemkin, sonraları Balıklava'da kurulan Rum askeri birliğinin olduğu bölgeden seçilen 100 Rum kadını Amazon kıyafetleri giydirerek onun huzuruna çıkartmıştı. Proskurina 2011, s. 34-35; Alexander 1989, s. 260; Schönle 2001, s. 22. İmparatoriçenin maiyetinde bulunan Avusturya Prensi Joseph, o günü şöyle tasvir eder: “Burada Balıklava'da yerleşmiş Rum-Arnavut kolonisindeki kadınlar dışında hiçbir yerde yüzü açık kadın görmedim. İki yüz güzel kadın ve kız, tamamen silahlarla, süngülerle kuşanmış bir halde bizi karşıladılar ve onurlandırdılar.” Safonov 1844, s.214.

³⁵ Ragsdale 1988, s.93-94; de Madariaga 1959, s.115-116; Véronique 2010, s.244; ayrıca bkz. Acar 2009, s.195-196.

³⁶ Katerina'nın bu tarz yaklaşımı iç politika açısından da önemli bir koz olarak görülmekteydi. Fransız tarihçi Albert Sorel, Katerina'nın bu politikasını şu şekilde özetler: “Asilzâdegâni itâ'at ettirmek, Katerina için kolay oldu. Fakat ahâlîyi kazanmak, o kadar kolay değildi. Onu keşfetti. O hissetti ki henüz teşekkül eden bu kabataslak millette ihtirâsât-ı dîniyye sâir her şeyi bel' etmekte her şeye hükmeylemektedir. Vatanperverlik, Ortodokslukla memzûcdur. Halk, bu iki fikri yekdiğerinden tefrik etmiyordu. Neşr-i dîn ve tevsî'-i hükûmet! Katerina kalben ve Voltaire fikirli olmakla berâber kendisini en a'lâ bir Ortodoks hükümdârı yaptı. Elinde Yunan salîbi olduğu halde bu halkı selefleri tarafından hâzırlanan ve ikmâlî Katerina nazarında çarların

1768-1774 Savaşı Sonrası Rusya'ya Yapılan Rum Göçleri

Osmanlı döneminde Rumların Anadolu'dan büyük bir kitle halinde ilk ayrılışları 1700'lü yılların ikinci yarısına rastlar. Bu göç, Rusya'ya değil de Kafkasya'ya doğru olsa da yarım asır sonra bölgenin Rus Çarlığı'nın hâkimiyetine girmesi hadiseyi önemli kılmaktadır. Gürcistan Kralı II. İrakli (Heraklius) (1744-1762), İran'ın Güney Kafkasya'ya olan yoğun baskıları ile uğraştığı bir dönemde, ülkesini güçlü kılabilmek adına askeri, mali ve hukuki birtakım reformları hayata geçirmekteydi. Bu doğrultuda endüstriyel atılım yapma adına komşu ülkelerin zanaatkarlarını ve tüccarını önemli imtiyazlar ile kendi ülkesine çekmeye çalışıyordu.³⁷ Bu sebeple Gürcü Kralı II. İrakli 1763'te Trabzon'da Gümüşhane madenlerinde çalışan Erzurum ve Karslı Rum maden ustalarını Alaverdi (Messana) Madeni'ni işletmek üzere bölgeye davet etti. Bölgeye ulaşan Rumlar 800 aile olarak kaydedilmişti. Bu göç, modern dönemde Kafkasya'daki ilk Rum yerleşimi olması açısından da ayrıca önemli idi.³⁸

Osmanlı Rumlarının Rusya'ya ilk göçü ise 1768-1774 Savaşı esnasında gerçekleşti. Ruslar, Akdeniz'de operasyonlarına başladıkları zaman, donanma komutanı Aleksey Grigoryeviç Orlov, Rumları kışkırtarak, Türklere karşı isyana teşvik etti. Orlov, bir yandan Rumlara Rusların yardım edeceği sözünü verirken; diğer yandan, Çariçe II. Katerina'ya mektuplar yazarak, ondan Rusların isyan durumunda Rumların arkasında olacağını gösteren bir taahhütname aldı. Ruslar, Rumlara birkaç ay içinde Ege Denizi'ni Türklerden temizleyip, bölgeyi onların ellerine teslim etme sözü verdiler,³⁹ 1769'da General Orlov ise, Rumlara bir manifesto yayınladı ve Rusların hizmetine girecek bütün Rumların çeşitli imtiyazlarla ödüllendirileceğini vadetti. Bundan bir süre önce de Rum isyancılarının önderleri, daha askeri harekâtın başında Rus devlet adamı Nikita Ivanoviç Panin'e Rus donanmasına katılma isteklerini belirtmişlerdi.⁴⁰

bir vazîfe-i târîhiyyesi hükmünde bulunan iki büyük teşebbüse da'vet etti ki bunlardan biri şehrah-ı medeniyet-i Avrupaiyyeyi küşâd edecek olan Lehistan'ın fethi, diğeri Bizans İmparatorluğu'nun yolunu açacak olan Karadeniz limanlarının zabtıdır. Bu ikincisine ya'nî Bizans İmparatorluğu'nun tecdid-i a'zimetine hurâfât-ı ahâlî ile menâfi'-i siyâsiyye, mukaddes Rusya'yı davet ediyordu." Sorel 1911, s.19-20.

³⁷ Suny 1994, s.56.

³⁸ Zeynalova 2010, s.103-104; Karpozilos 1999, s.137; Manuylov 2015, s.47-48. Alaverdi'ye 1801'de 50 kadar daha aile giderken 1813-1814'te 95 aile göç etmiştir. Xanthopoulou-Kyriakou 1993, s.96-97. 1810 yılında Tiflis'te Osmanlı topraklarından Kafkasya'ya göç eden Rum ve Ermeniler için doğrudan Anadolu'daki papazlarla koordineli şekilde çalışan bir komite teşkil edildi "Committee for the Resettlement of Christians from Asiatic Turkey to Military Governor of Tiflis". Temel amacı, Anadolu'dan Kafkasya'ya kontrollü bir göç planlaması yapmak olan bu komite vasıtasıyla 1813 yılında ziraatla uğraşan Rumlar, Gürcistan'daki Tsintsarko bölgesine göç ederek yerleştiler. Manuylov 2015, s.48.

³⁹ Tarle 1956, s.42-43.

⁴⁰ Safonov 1844, s.205-206.

Rumlar savaşta Ruslara karşı sadakatlerini göstermek için ellerinden geleni yaptılar. Denizde, karada, neredeyse tüm harekâтта Türklere karşı Rus ordusunda hizmet ettiler. Özellikle Mora Yarımadası ve Girit Adasında yaşayan Rumlar, Ruslara büyük destek verdiler. 1770’te Ruslar Mora önelerine geldiklerinde 7 kaptan ve 1.200 denizci Rum, Yüzbaşı Borkov komutasındaki filoaya katıldı.⁴¹ Savaş esnasında Rus ordusuna yardım eden Rumlar adalarda yaşayıp, korsanlık yapan denizcilerdi. Bu korsan Rumlara Venedik kontrolü altındaki adalarda yaşayan soydaşları da yardım etmekteydi.⁴² Kendilerini *Hıristiyan Kardeşler* olarak ilan eden korsanlar, onar yirmişer kişilik çeteler halinde hareket ediyorlar ve sadece Türklere öldürmeği amaç ediniyorlardı. Türklere çaldıklarını kiliselerin ihtiyacı ve askeri mühimmat için harcıyorlardı. Ayrıca Ruslar için casusluk faaliyetlerinde bulunuyorlardı.⁴³ Bu korsanlar bir taraftan yağma yapırlarken diğler taraftan Adalarda yaşayan Rumları galeyana getirip, Rum halkının Rus donanmasının icraatlarına destek vermeleri; ama özellikle de isyan etmeleri için çabalamışlardı.⁴⁴ Korsanların kışkırtmaları ile isyan eden ada halkları da bu karışıklıklardan istifade ederek Rus gemilerine silah ve erzak temin etmekteydiler. Mesela 1770’te Girit’e bağlı İsfakiye Nahiye’si Rumları, diğler adalardan gelenlerle beraber, kendi kayıklarıyla Ruslara silah ve barut gibi harp mühimmatı ve zahire taşımakta idiler.⁴⁵

Savaş esnasında Balkanlar ve Adalardan Rus ordusunda asker ve subay olmak için katılan gönüllülerden sekiz tabur oluşturulmuştu.⁴⁶ Savaş bittikten sonra bu gönüllü askerler, Rusların teşvikleri ve Osmanlı korkusuyla memleketlerine dönmeyip, donanma gemileriyle birlikte Rusya’ya gittiler. Böylece birkaç bin Rum Rusya’ya göç etmiş oldu.⁴⁷ Rus donanması ile götürülenler arasında ayrıca elli Rum genci de bulunmaktaydı. Rusya, korsanlık yapmamış olan bu gençleri garnizonlara asker olarak değıl; kendisine subay yetiştirmek amacıyla ülkesine getirdi. Rus Çarlığı, Balkan coğrafyasındaki nüfuz politikasında bölgede yaşayan gençleri eğitim amaçlı Rusya’ya götürmeyi önemsiyordu. Bu gençler doğrudan 1774’te Rum Askeri Okulu’nun açıldığı St.

⁴¹ Şirokorad 2009, s.177.

⁴² BOA.HAT 267-15525 (29 Z 1204/7 Eylül 1790).

⁴³ Filevskiy 1898; Safonov 1844, s.205.

⁴⁴ Safonov, 1844, s.205-206.

⁴⁵ BOA.C.AS. 35-1597 (29 Z 1183/25 Nisan 1770).

⁴⁶ Savaş esnasında Rus ordusuna katılanların sayısı hakkında sıhhatli bir bilgi bulunmasa da, bazı adalarda bu katılımın ciddi oranda olduğu anlaşılmalıdır. Mesela Girit’e bağlı İsfakiye’de Rus ordusuna katılan Rumların sayısı o kadar fazlaydı ki nahiyede sadece 80 kişi kalmıştı ve vergi tahsili mümkün olamamıştı. BOA.C.DH. 301-15015 (18 N 1187/3 Aralık 1783).

⁴⁷ Tişkov 1994, s.135.

Petersburg'a götürüldüler. Rumların Rus ordusunun hizmetine girişinin yolunu açan okul, 1775'te yeniden organize edildi ve okulun statüsü sadece Rumlar değil; bütün Balkan halklarını kapsayacak şekilde genişletildi.⁴⁸ Diğer taraftan Küçük Kaynarca Anlaşmasının 17'nci maddesi, Adalarda yaşayan Rumlara bir yıl içerisinde ülkelerini, yani Osmanlı topraklarını, terk etme hakkını vermektedir.⁴⁹

Katerina için Rum nüfus çok önemliydi; bu nedenle bu maddeye rağmen, Rumları resmen çağırılmaya devam etti ve 1775'te, bir önceki yıl sona eren savaşta Rus orduları tarafında yer alan denizcileri aileleri ile birlikte Rusya'ya davet etti.⁵⁰ Böylece savaşın sona ermesi Rum, Rus topraklarına gelmeye başladı. Rumlar, Rus ticaret gemileriyle gizlice göç etmeye çalışıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu bu durumu fark ederek, kontrol altına almak amacıyla zaman zaman Rus ticaret gemilerinde denetimler yapmaktaydı. Mesela bunlardan bir tanesinde ihbar alınan bir Rus gemisi Gelibolu yakınlarında durdurularak teftiş edilmiş ve geminin ticari meta değil de göçmen taşıdığı tespit edilince gemi, mürettebatı ile beraber Kale-i Sultani ve Kıldü'l-bahir dizdarlarına teslim edilmişti.⁵¹

İlk Rum göçmenlerinin yaşam koşullarını iyileştirme, müreffeh bir hayat sürme gibi sosyal ve ekonomik koşullardan ziyade siyasi nedenlerle göç etmiş olmaları önemli bir noktadır. Göçmenlerin dini baskılardan kurtulma gibi bir nedenleri de söz konusu değildi. Siyasi olarak bakıldığında Rumlar için Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'nın politikalarına karşılık vererek, kendilerine baskı yapacağından çekinmeleri⁵² ve bağımsız bir Yunanistan kurabilme adına Ruslar ile olan ilişkilerini geliştirme amacı ön planda idi.⁵³

Rusya'daki Rum Kolonileri

Rus Çarlığı Osmanlı Rumlarını kendi topraklarına çekmeye başladıktan sonra kısa bir süre içerisinde altı önemli yerleşim birimi meydana getirerek göçmenleri burada oluşturulan kolonilere yerleştirdi. Göçmenlerin yerleşim özellikleri askeri ve stratejik bir yaklaşımla ele alındı. Kırım'ın işgalini planlayan Katerina, Yarımada'nın Azak Denizi ile olan bağlantısını sağlayan ve yeni ele geçirilen Kerç Kalesi'ni Rum göçmenlere açtı (1774-1775). Akabinde Azak Denizi'nin Osmanlı saldırılarına karşı güvence altına alınması için

⁴⁸ Bu okul, 1796'ya kadar faaliyet gösterdi. Mikaberidze 2005, s.XXV.

⁴⁹ Köse 2006, s.116.

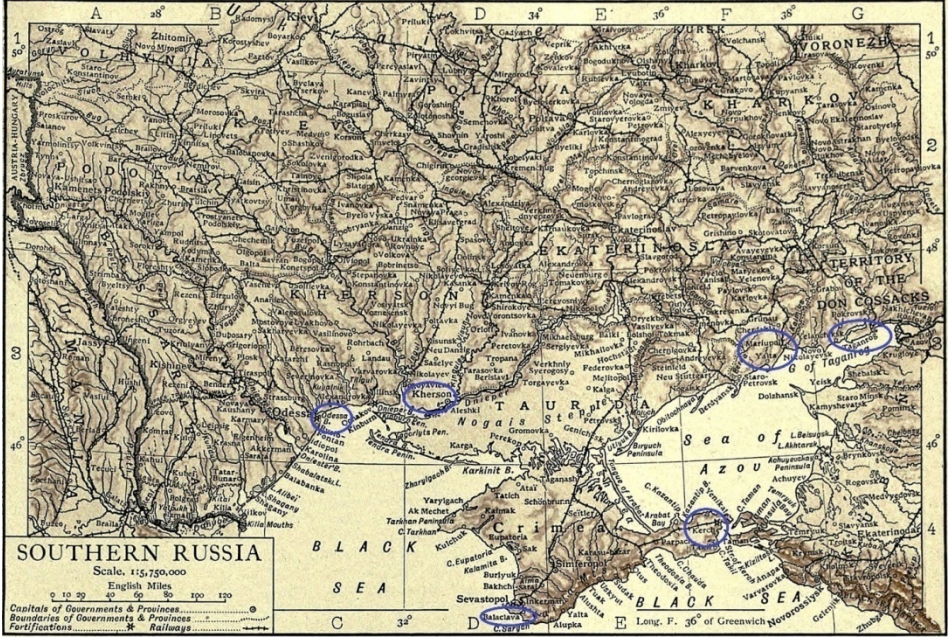
⁵⁰ Sifneos ve Harlaftis, 2012, s.165.

⁵¹ BOA.C.DH. 118-5865 (15 Ş 1189/11 Ekim 1775).

⁵² Karpozilos 1999, s.137-138; Petsalis-Diomidis 1972, s.221.

⁵³ Safonov 1844, s.211-213.

Kerç'in kuzeyine Taganrog'a yeni bir Rum kolonisi tahsis edildi (1776). Bir taraftan Kırım'ı çembere alma adına, diğer taraftan Karadeniz'deki ticari varlığını da hissettirme adına Ruslar tarafından Rum kolonileri genişletildi ve Kerson (1778) ile Mariupol'da (1779) yeni yerleşim yerleri oluşturuldu. Kırım'ın ilhakı gerçekleşikten sonra da yine askeri ve ticari kaygılarla Balıklava (1783) ve Odessa (1795) yeni Rum kolonilerine ev sahipliği yaptı.

Harita: 1774-1800 Yılları Arasında Rusya'da Kurulan Rum Kolonileri

Kerç ve Taganrog Rum Kolonileri

I. Petro'nun kurmuş olduğu donanma hâlâ olgunlaşma çağındaydı. Karadeniz'de bulunacak ve Akdeniz'e açılacak olan filonun gemi sayısı yeterli olmadığı gibi, bu gemiler için mürettebat ve kaptan bulmak da sorundu.⁵⁴ Bu çıkmaz içindeki Rusya için Osmanlı Rumları tam da biçilmiş bir kaftandı. Bu soruna çözüm arayan Katerina'nın savaştan hemen sonra General Orlov'a gönderdiği mektubunda Rusya'ya yerleşmek isteyen Rumlar için Kerç ve Yenikale'nin tahsis edileceğini ilan etmesiyle göç hareketi ivme kazandı.⁵⁵ Böylece Rus gemileri ile birlikte yeni göçmenler Rusya'ya doğru yelken açtı.

⁵⁴ Bilici 1992, s.108-109; Derviş-Devrisheva 2015, s.354.

⁵⁵ Filevskiy 1898, s.94.

Zaten savaştan sonra ada sakinleri, Akdeniz'de Rus gemilerinde işçi olarak çalışmaya başlamışlar ve birçoğu işçi olarak başladıkları bu maceradan geri dönmemişlerdi.⁵⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıldaki ekonomik ve sosyal yapısı gayrimüslimlerin dış ülkelere göç etmesini tetikleyici bir unsurdu. Gayrimüslimlerin Osmanlı devlet mekanizmasının askeri ya da siyasi kurumlarında görev alamamaları, taşımacılık ve ticarete Müslümanların ön planda olmaları gibi sebepler Rumları geleneksel denizcilik faaliyetlerini korumalarına ve bu alandaki deneyimleri ve becerilerini fırsata çevirmelerine teşvik etmekteydi.

Rusya'nın Osmanlı tebaası Rumlara hamilik etmeye başlamasıyla birlikte Rumlar, Karadeniz'deki Rus ticaretinin dümenine geçtiler.⁵⁷ Akdeniz'deki bazı adalarda ve sahil kesimlerinde yaşayan Rumlar, Ermeni ve Yahudilerle birlikte müstemem⁵⁸ ticaret gemilerinde mellah (gemici) olarak yazılmaktaydılar. Bu sayı o kadar artmıştı ki; Osmanlı sularında dolaşan yabancı gemilerin topçu, yelkenci ve kaptanlarının ekserisi Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerinden oluşmaktaydı. Rumlar ve diğer gayrimüslim tebaa bu mesleklere girebilme adına tarlalarını, evlerini dolayısıyla memleketlerini terk etmekteydiler. İş gücünün kaybı kadar cizye ve diğer vergiler bakımından da zarara uğrayan Osmanlı İmparatorluğu, gayrimüslim tebaasından birisinin bu şekilde yabancı gemilerde çalıştığına ortaya çıkması durumunda emlak ve eşyasına el koyulacağını ilan ederek bunun önüne geçmeye çalışmışsa da olumlu bir sonuç alamamıştır.⁵⁹

Rusya 1768-1774 Savaşında Osmanlılara karşı kendi yanında yer alan Eflak-Boğdanlı, Bulgar, Arnavut, Leh ve Rumları, yeni aldığı ve savaş esnasında çeşitli nedenlerden dolayı boşalan arazilerde iskân ederek ödüllendirme amacındaydı. Lakin Rusya'nın tek hedefi kendisine sadık halkların güvenini tazelemek değildi. Rusya, yeni yerleşimcileri, yeni bölgelerin eski sahiplerine karşı bir denge ve güvenlik vasıtası olarak görmekteydi.⁶⁰ İlk göçmenlerin Azak Nehri ağzındaki Kerç Adası'na yerleştirilmeleri askeri ve stratejik amaçlı idi. Bu amaçlardan ilki Osmanlıların kendilerine karşı girişebileceği harekâtlara karşı Rusya'nın dirençli bir kordon oluşturma isteği idi. Küçük Kaynarca ile ele geçirilen bölge ve bu bölgenin Yeni Rusya'ya

⁵⁶ Arsh 1969, s.85.

⁵⁷ Aygün 2016, s.57-58.

⁵⁸ Dârülişlâm yani İslâm Devleti topraklarına emân/amân olarak giren Dârülharb (yabancı) gayrimüslimlerine verilen ad.

⁵⁹ BOA.AE.SABH.I. 70-4863 (15 C 1190/1 Ağustos 1776); C.DH. 96-4757 (29 R 1190/17 Haziran 1776).

⁶⁰ Bartlett 1979, s.124.

dâhil edilmesinden sonra Ruslar, Kuzey Kafkasya ve Astrahan Hanlığı'nı bir arada düşünerek hem ekonomik hem de askeri bakımından bir kordona ihtiyaç duymaktaydı. Kırım'ın Osmanlı egemenliğinde bulunması nedeniyle Rumlar ve onlarla beraber gelen Arnavutlar, General Orlov'un önerisiyle yarımadanın dışına bu kordonu oluşturma amacıyla iskân ettirildiler.⁶¹ Katerina'nın Grek Projesi'nin mimarlarından olan Potemkin de 1775'te Bölge Genel Valisi olarak atandı.⁶² Bu dönemde Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoksların kendi ülkesine göç etmesi için yoğun bir çaba harcayan Katerina bölgedeki Rumların kolonilerini inşa etmeleri için 50.000 ruble bağış yaptı.⁶³

Rusya'nın ikinci amacı, Ukrayna Kazaklarından alınan bölgelerin güvenliğinin sağlanması adına yeni ve düzenli askeri yerleşim birimleri oluşturmaktı. Çünkü hem burada hem de Don Kazaklarının yaşadığı coğrafyada oluşturulan başıbozuk birlikler zaman zaman Rusya'ya karşı isyan etmekte ve Rusya'nın merkezi politikalarına darbe indirebilmekteydiler. Yeni topraklarında kalıcı olmak isteyen Rusya, düzenli birliklere geçmeye karar verdi ve bunu da kendisine sadakatini ispatlamış olan halklardan oluşturdu.⁶⁴ Askeri kaygıların yanında bölge, üzüm bağları, ipek, pamuk ve meyve tarlaları oluşturulması açısından müsait bir iklime sahipti ve göçebe nüfusun yoğun olduğu bölgede hayvancılık ve at yetiştiriciliği gibi faaliyetler yapılabilmekteydi. Bu ekonomik ve ticari nedenlerle de bölgenin iskânına hız verildi.⁶⁵

Adalardan gelen ilk Rumların bir kısmı Kerç bölgesini benimseyemedi ve bölgeye de sığmadı. Bunun üzerine, General Potemkin, 2 Ağustos 1776'da Kerç'teki bir kısım Rum'un Taganrog Liman'ı bölgesine iskân ettirilmeleri emrini verdi.⁶⁶ Potemkin'in emrinden hemen sonra yeni imtiyazlar vaadedilen göçmenler Don Nehri sahilinde bulunan Taganrog'a doğru karadan ve denizden göç etmeye başladılar. Taganrog'a ilk gelen Rumların sayısı 200 kadardı.⁶⁷ Burada çoğunluğu Rumlardan oluşan bir *Arnavut Birliği* kuruldu. Böylece Osmanlı topraklarından gelen Rum göçmenler, Rusya tarafından Osmanlı'ya karşı oluşturulan güvenlik kordonunun sorumluları haline gelmiş oldular.⁶⁸

⁶¹ Şrapo 1965, s.23.

⁶² Potemkin özellikle Transkafkasya Bölgesinde Rusya denetiminde otonom bir Ermeni bölgesini kendi çıkarları adına kullanmayı da düşünüyordu. Bartlett 1979, s.118-119. Potemkin, ayrıca Kırım'ı aldıktan hemen sonra buranın yeniden tanzimi doğrultusunda İslâm ülkelerinde yaşayan ve kumaş dokuma işlerinde hünerli Ermeniler'i Kırım'a doğru çekme düşüncesi içerisindeydi. BOA.C.MTZ. 6-287 (11 N 1198/29 Temmuz 1784).

⁶³ Karpozilos 1999, s.137-138; Petsalis-Diomidis 1972, s.221. Filevskiy 1898, s.97.

⁶⁴ Bartlett 1979, s.124.

⁶⁵ Bartlett 1979, s.118-119.

⁶⁶ Petsalis-Diomidis 1972, s.121; Arsh 1969, s.87.

⁶⁷ Filevskiy 1898, s.98.

⁶⁸ Bartlett 1979, s.124.

Ruslar, ilk göçmenlere ciddi miktarda maddi yardımlarda bulundu. 1776'da II. Katerina onların yaşamlarını daha da iyileştirme adına Kerç, Yenikale ve Taganrog'dakiler için 72.000 ruble harcama yaptı. Genel Vali Potemkin, Rumlardan Azak Denizi'nin doğusunda Mius'da bir askeri birlik daha oluşturdu. Göçmenler evler, kiliselerin yanında votka, mum ve makarna fabrikaları inşa etmişler ve zengin Rumların isimleri, Azak Denizi sahilinde bulunan bölgelerde yer adı olarak verilmiştir: Alferaki, Holara, Aslan, Karayani, Gerodomatas, Palama, Poganat, Staşa, Fumli, Stratti, Fluki.⁶⁹ 1776 yılı sonu itibariyle Kerç ve Yenikale'de 1.236, Taganrog da ise 545 Rum yaşamaktaydı.⁷⁰ İlk etapta askeri amaçlı kurulan bu kolonideki Rumların rolleri tarihsel bir öneme sahiptir. Günümüze kadar gelen süreçte Kırım'ın Türk-İslam kimliğinden arındırılıp Hıristiyanlaştırılması politikası, bu koloninin kurulması ile başlamış ve Rumlar bölgenin Hıristiyanlaştırılmasına büyük oranda etki etmişlerdir.⁷¹

Kerson Rum Kolonisi

Rusya'nın güneye doğru ve Karadeniz'in doğu kıyıları boyunca yayılması, Avrupa'nın diğer büyük güçleriyle olan emperyalist mücadeleden başka bir şey değildi. Bu mücadele için yeni bir politik-ekonomi yaklaşımı geliştiren Rusya, hububat ihracatının Karadeniz ticareti vasıtasıyla arttırılmasını benimsemişti. Bu açıdan bakıldığında Rusya bölgede yayılırken, özellikle yeni liman şehirleri kurmayı hem önemli bir kolonizasyon politikası olarak, hem de yeni ekonomik anlayışının bir karakteri olarak görmekteydi.⁷² Bu politikayı gerçekleştirebilmenin yolu ise Karadeniz'i iyi bilen, maharetli ve tecrübeli denizcilere ve tüccarlara sahip olmaktı. Fakat Rus Çarlığı böyle bir gruba sahip değildi. Bu nedenle Rusya için en iyi çözüm Rum gemicilere kucak açmaktı. Yeni şehir ve limanlara Osmanlı ve Venedik topraklarında yaşayan Rum denizci ve tüccarlarını iskân etmek artık bir devlet politikası haline geldi.⁷³

⁶⁹ Arsh 1969, s.87; Bartlett 1979, s.130; Filevskiy 1898, s.99

⁷⁰ Bartlett 1979, s.130.

⁷¹ Şrapo 1965, s.23. 1775'teki fermanın sonra Rum Adalarının sakinleri, Akdeniz'de Rus gemilerinde işçi olarak çalışmaya başlayanların birçoğu Rusya macerasından asla geri dönmüyorlardı. Savaş döneminde gelen göçmen aileler parçalanmış haldeydiler. Yakınlarını Rusya'ya getirmek için Rus diplomatların yardımına başvurmaktaydılar. Mesela bu tarz bir olayda, 1770'lerdeki meşhur Mora İsyanı üyelerinden olup, Rusya'ya kaçmış bulunan bir ailenin üyesi olan Stefan Mavromihalis, İstanbul'daki Rus elçisi V. P. Koçubey'e ailesini Osmanlı'dan Rusya'ya kaçırması için talepte bulunmuş ve Stefan Mavromihalis'in yakınları olan on bir kişiden oluşan Morei ailesini gizlice sınırdan kaçırmıştır. Arsh 1969, s.85.

⁷² Hububat ticareti Rumların bölgede kalmasının belki de en önemli ekonomik nedeni olarak gösterilmektedir. Bkz. Kardasis 2008, s.161-162.

⁷³ Sifneos ve Harlaftis 2012, s.159-160.

Osmanlı filosunu Çeşme'de yakan Katerina, bir donanma meydana getirerek Karadeniz'in yeni gücü olmak istiyordu. Katerina ve Potemkin aynı fikirleri paylaşmaktaydı ve bu ikili nazarında Karadeniz'de Türk varlığına ve hâkimiyetine son verebilecek tek unsur, hamileri olduklarını düşündükleri Rumlardı. Rumları bölgeye davet eden Katerina, Eylül 1775'te Eugenis Voulgaris'i Aksu ve Özi Nehri arasındaki yeni alınan toprakların Başpiskoposu olarak atadı. Aslında Voulgaris, asker kökenliydi ama tam bir Türk düşmanıydı ve onun varlığı, gönüllü Rumlardan bölgeye akmasını teşvik edecekti. Katerina bununla yetinmeyerek, 1778'de Potemkin'e yeni ele geçirilen bölgede askeri üsler kurmasını emretti. 1775'te Ukrayna Kazaklarından alınan bölge, kolonizasyon yolunu açmıştı. Kırım'ın statü belirsizliği de güney steplerinin hızla ele geçirilmesi için önemli bir fırsat doğurmuştu. Evvel emirde askeri nedenler ön planda olduğundan nehirlerin bulunduğu stratejik bölgelere kaleler inşa edilmeye başlandı.⁷⁴ Bunun üzerine Potemkin, 1778'de hem tüccar ve armatürleri bölgeye çekerek Karadeniz ticaretinin gelişimini,⁷⁵ hem de güvenlik kordonunun genişletilmesini sağlamak amacıyla Özi Nehrinin ağzında yeni bir şehir kurdu.⁷⁶

Kale, Aksu ile Özi Nehri arasındaki deltada bir liman kalesi olarak inşa edildi; ama bir hisar olmanın ötesinde burası, nöbetçi, gözcü ve tersane olma özelliklerini de haiz bir kaleydi.⁷⁷ Sonradan güneyin St. Petersburg'u olarak anılacak olan bu şehre Sivastopol yakınlarındaki antik Yunan şehri Chersonesus'tan ilham alınarak Kerson adı verildi. Kerson'un kurulması Grek Projesini gerçekleştirme adına atılan önemli bir adımdı⁷⁸ ve bundan sonra da ele geçirilen yeni bölgelere antik Yunan şehirlerinin isimlerinin verilmesi politik bir hareket olarak algılanmaya başlandı.⁷⁹

Mariupol Rum Kolonisi

II. Katerina Kırım'ın Osmanlı elinden çıkmasının akabinde bölgede yaşayan Rumlardan Rus topraklarına göç edebilmeleri için vergi ve askerlik muafiyeti gibi imtiyazlarla dolu fermanlar yayımladı ve bunun neticesinde 32.000 Hıristiyan Kırım'dan Yeni Rusya Bölgesine doğru göç etti.⁸⁰ Kırım'daki Rumlardan ise 21 Mayıs 1779'daki fermanın on yıl süreyle vergiden ve yüz yıl

⁷⁴ Alexander 1989, s.237.

⁷⁵ Reyçman, 1966, s.235; Alexander 1989, s.238.

⁷⁶ Herlihy 1991, s.5; Unbegaun 1936, s.215-219.

⁷⁷ Alexander 1989, s.238.

⁷⁸ Halm 1961, s.11.

⁷⁹ Herlihy 1991, s.5; Unbegaun 1936, s.215-219; Katerina, 1778-1779'da bölgede yaşayanlar için Rumca eğitim veren bir okul yaptırdı. Fisher 1970, s.13.

⁸⁰ Kaurinkoski 2003, s.126; Duran 1969, s.30.

boyunca da askerlikten muafiyet gibi imtiyazlar içermesi üzerine Ukrayna içlerine doğru göç etmeye karar verdiler. Sayıları 18.000 civarında olan Rumlar, Adalardan gelen soydaşları ile beraber bugün Ukrayna sınırlarında yer alan Kalmius Nehri civarına, Kalka'ya ve Kalçık'a yerleştiler.⁸¹ 1780'de buraya, yine antik Yunan şehir isimlerinden etkilenilerek Mariupol adı verildi. Rum göçmenler, bölgede yirmi adet yeni köy kurdular. Rus yönetimi daha sonra bölgeye yerleşen göçmen Rumların kendi okul ve kiliselerini kurmalarına da izin verdi. Rusya, Kafkasya'da Hıristiyanların sayısı arttıkça Müslümanların nüfusunda azalma sağlanabileceği için bu göçlere önem vermekteydi.⁸² 1783'ten sonra Kırım'daki Ermeni ve Rumlar Kuban ve Kuzey Kafkasya'ya yerleştirilmeye başlandılar.⁸³ 1793 yılında bölgeyi incelemek amacıyla Mariupol'da yirmi köyü gezen Rus P.S. Pallas, burada 2.792 hane olmak üzere 6.456 erkek, 5.652 kadın toplam 13.879 Rum'un yaşadığını kaydeder.⁸⁴

Kırım'ı aldıktan sonra Karadeniz'in kuzeyine hâkim olan Rusya için bir sonraki hedef, bölgenin doğu ve batı kesimleri, yani Balkanlar ve Kafkasya olmuştur. Kafkasya'ya gözünü diken II. Katerina, 1783'te burayı himaye ettiğini belirten bir ferman yayımladı. Bu arada İran baskısına karşı Osmanlı İmparatorluğu'ndan beklediği desteği bulamayan ve daha fazla dayanamayan Gürcü Kralı, 1801 tarihinde Gürcistan Krallığını Rus Çarlığı'nın yönetimi altına soktuğunu resmen ilan etti. Bu hadise, Rusya'nın Kafkasya'da yayılmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra Rusya, bölgede kalıcı olma adına Osmanlı İmparatorluğu, İran ve İngiltere ile amansız bir mücadeleye girişecektir.⁸⁵ 1783'te Kırım'ın ilhakından sonra Sinop ve Trabzon'dan Rumlar, Kırım'a doğru göç etmeye başlarken,⁸⁶ Adalardaki soydaşları da Rusya'ya doğru yola koyuldular.⁸⁷

⁸¹ Auerbach 1965, s.82.

⁸² Karpozilos 1999, s.138; Kaurinkoski 2003, s.126; Kardasis 2001, s.19; Arsh 1969, s.87; Unbegaun 1936, s.220; Manuylov 2015, s.44; Schönle 2001, s.6. Roger Bartlett, bu sayıyı 31.000 olarak verir. Bkz. Bartlett 1974, s.13.

⁸³ Anadolu'dan Kafkasya'ya doğru göçlerde kitlesel olarak ilk harekete geçen Ermenilerdir. II. Katerina'dan sonra Rus tahtına geçen I. Paul 1799'da bir fermanla Ermenilere Stavropol'da tarımsal faaliyetlerde bulunmaları için toprak ve yerleşmeleri için de arazi tahsis etmişti. Bu ferman zamanla Ermenilerin bölgeye yerleşmelerinin önünü açtı. Belozеров vd. 1998, s.110.

⁸⁴ Pallas 1812, s.513.

⁸⁵ Luxembourg 1998, s.29; Yüksel 2014, s.203-204; Çapraz 2006, s.68; Hosking, 2011, s.329.

⁸⁶ Kardasis 2001, s.19.

⁸⁷ BOA.HAT. 13-462 (27 Ca 1198/18 Nisan 1784).

Balıklava ve Odessa Rum Kolonileri

Kırım'ın ilhaki sonrası kordon görevini genişletme adına Taganrog, Kerç ve Yenikale'deki Rum göçmenlerden bir kısmı Balıklava'ya gönderildi.⁸⁸ Burada çoğunluğu Rumlardan oluşan bir tabur teşkil edildi. Bu tabur, Kırım'ın Rusya'ya katılmasında ve kalıcı olarak Rus toprağı olmasında tıpkı Kerç ve Taganrog'daki koloniler gibi tarihi bir rol üstlendi. Kırım'da Müslüman Türk nüfus arasında Rusya'ya karşı beslenen düşmanca tutumu dağıtma ve Sivastopol'den Kefe'ye kadar kıyıların devriyesini yapma, bu taburun en önemli görevleriydi. Rumlara Balıklava kenti ve yöresinde Kamara, Kadıköy, Karam gibi köylerin civarlarında topraklar tahsis edildi. Balıklava tamamen Rumların idaresine bırakıldı ve Katerina, Balıklava Taburuna mensup olmayanların toprak, mülk sahibi olamayacaklarını; Potemkin de Rumların bütün vergilerden muaf olduklarını ilan ettiler. 1797 tarihi itibarıyla taburdaki asker sayısı 396 idi.⁸⁹

1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda, II. Katerina'nın hâkimiyeti döneminde bir başka büyük Rum göçü dalgası meydana geldi; fakat 1768-1774 Savaşı kadar yoğun olmadı. Bu savaşta bir öncekine göre göçlerin azalmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun almış olduğu tedbirler etkili oldu. Akdeniz'deki adalarda yaşayan Rumların Rus gemilerine binerek firar etmelerini önlemek amacıyla Rum Patriği devreye sokuldu. Rum Patriği göreve geldikten sonra Adalardaki metropolitlere ve kocabaşlara mektuplar yoluyla uyarı ve tembihlerde bulunmuştu. Rumların Rus gemilerine binerek göç etmemeleri ve Ruslarla işbirliği içerisine girmemeleri için metropolitler ile kocabaşlar ayinlerde nasihatte bulunmaktaydılar. Bu öğütlere, daha doğrusu emirlere uymayanlar derhal kolluk güçlerine teslim edilecekti.⁹⁰ 1792 tarihli Yaş Antlaşması'ndan sonra Rusya'nın güney bölgelerine Akdeniz'de Ruslar için mücadele eden gönüllü birkaç bin Arnavut ve Rum göç ettirildi. 1794'te Yeni Rusya Bölgesinin Generali ve Karadeniz Donanmasının Başamirali Platon Aleksandrovičius Zubov, tıpkı bir önceki savaşın sonunda olduğu gibi göçmenlere kucak açılabilmesi için Çariçe Katerina'ya yeni toprakların tanzimini önerdi. Evvela Hacibey'in yeni bir isimle askeri ve ticari bir liman merkezi haline getirilmesine karar verildi.⁹¹ Burada da yine diğer kolonilerde olduğu gibi Antik Yunan şehir isimlerinden faydalanma yoluna gidildi. Tabii ki Katerina'nın amacı sadece Rumları ödüllendirmek değildi. Asıl amaç, yeni yerleşim yerlerine Antik Yunan isminin çekiciliğiyle, Karadeniz ticaretinin en

⁸⁸ Bartlett 1979, s.130.

⁸⁹ Safonov 1844, s.210-214.

⁹⁰ BOA.HAT 267-15525 (29 Z 1204/7 Eylül 1790).

⁹¹ Kardasis 2001, s.19; Arsh 1969, s.87; Bartlett 1979, s.135.

önemli aktörleri olan Rum tüccar ve denizcilerinin bölgeye yerleşmelerini sağlamaktı. Böylece Osmanlı döneminin Hacıbey'i, daha önce bölge yakınında bulunmuş olan Yunan ticari kolonisi Odessos'tan etkilenilerek, Odessa halini almış oldu⁹² ve bu limanın alınması esnasında Rusya'ya büyük bir yararlılık sağlayan Arnavut ve Rumların buraya yerleştirilmelerine karar verildi. Göçmenlerin denizcilik marifetlerinden faydalanılması gerektiğinde ısrar eden Zubov, Çariçe Katerina'ya 300 kişilik Arnavut-Rum birliği kurmayı teklif ediyordu. II. Katerina Genel Vali Zubov'un önerisini kabul etti ve 19 Nisan 1795'te yeni bir birlik kurulduğu gibi Adalardan tekrar göç alabilme adına bir ferman yayımladı. Bunun üzerine bölgeye gelen Rumlar, Lambros Katsonis'in 1790'daki isyanında yer alanlardı.⁹³ 1795'te Köseoğlu'nun komutanlığında bir tabur teşkil edildi.⁹⁴

Yeni Rusya'nın merkezi konumundaki Odessa, Rusya'nın Karadeniz'e açılan kapısı olarak düşünüldüğü gibi Grek Projesi'nden İstanbul'a giden bir adımdı. Kırım'ın işgalinden hemen sonra Sivastopol'ün 1783'te kurulmasıyla Karadeniz Filosunun oluşturulması amaçlanmıştı; Odessa ile de özellikle Avrupa ticaretinin Karadeniz'deki ticari üssü olma amaçlanmıştı.⁹⁵ 1795'te Polonya'nın paylaşılmasından sonra Kerson'un askeri ve ticari misyonu Odessa'ya devredildi. Çünkü Rusya'nın Karadeniz'in en batısında yer alan liman bölgesi burasıydı ve Polonya'dan yeni alınmış Braslaw, Podolya, Volhynia gibi toprakların zirai ve ticari ürünleri en iyi şekilde Odessa'dan Avrupa'ya ihraç edilebilirdi.⁹⁶

Sonuç

18. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan Rusya topraklarına göç eden Rumlar sayıca kalabalık olmasalar da, vasıflı iş gücü açısından tam da Rusların aradıkları özelliklere sahiptiler. Bunlar, hazır gemileri, ticari kapasite ve zekâları, Karadeniz ve Akdeniz'deki denizcilik tecrübeleri ve bahriye kuvveti olarak kullanılabilme kapasiteleriydi.

Rumların bölgeye olan göçleri sonrasında Rusya, güney sınırlarını güvence altına aldığı gibi Karadeniz'in yeni gücü olmaya da başladı. Bölgenin demografik yapısının değişimiyle de siyasi ve ekonomik olarak elde edebilecek avantajlar Rusya tarafından tecrübe edilmiş ve bölgede genişlemenin yolunu

⁹² Herlihy 1991, s.7.

⁹³ Kardasis 2001, s.19; Arsh 1969, s.87; Bartlett 1979, s.135.

⁹⁴ Bu tabur daha sonra, 1810 yılında Balıklava'daki tabur ile birleştirildi. Bartlett 1979, s.136-137.

⁹⁵ Ghervas 2008, s.109.

⁹⁶ de Hell 1843, s.37-38.

açmıŐtır. Rumlar açısından bakıldığında ise; yeni kurulan koloniler zamanla Rusya'daki diasporanın baŐlangıcını teşkil etmiştir.

Ayrıca göçmenlerin Odessa'da 1814'te Filiki Eteryia Cemiyeti'ni kurmaları⁹⁷ Yunanlıların bağımsızlık hareketinin merkezini yeni Rum topraklarına yani Rusya'ya kaydırımıŐtır. Rusya'nın 19. yüzyılın başında Gürcistan'ı ele geçirdikten sonra Kafkasya'da yayılmaya baŐlaması ile Rum göçmenlerin kaderi de değişmeye başlamış ve yeni göçmenler Gürcistan zerinden Kafkasya'ya yerleştirilmeye baŐlanmıŐtır.

⁹⁷ Frangos 1973, s.87.

KAYNAKLAR

a. Arşiv Belgeleri

- BOA, Ali Emîri I. Abdülhamid (AE.SABH.I.), 70-4863 (15 C 1190/1 Ağustos 1776).
BOA, Cevdet Askerîye (C.AS.), 35-1597 (29 Z 1183/25 Nisan 1770).
BOA, Cevdet Dâhiliye (C.DH.), 301-15015 (18 N 1187/3 Aralık 1783); 118-5865 (15 Ş 1189/11 Ekim 1775); 96-4757 (29 R 1190/17 Haziran 1776).
BOA, Cevdet Eyâlet-i Mümtâze (C.MTZ.), 6-287 (11 N 1198/29 Temmuz 1784).
BOA, Hatt-ı Humâyûn (HAT.) 13-462 (27 Ca 1198/18 Nisan 1784); 267-15525 (29 Z 1204/7 Eylül 1790).

b. Yayımlanmış Eserler

- Acar 2009 Kezban Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Açıkses ve Güher 2014 Erdal Açıkses - Ebru Güher, "Arşiv Belgeleri Işığında Anadolu'dan ABD'ye Ermeni Göçü (Elazığ/Harpuz İli Örneği)", *Yeni Türkiye*, 61, s.1138-1147.
- Alexander 1989 John T. Alexander, *Catherine the Great Life and Legend*, Oxford University Press, Oxford
- Arsh 1969 G. L. Arsh, "Greçeskaya Emigratsiya v Rossii v Kontse XVIII-naçale XIX v.", *Sovietskaya Etnografiya*, 3, Moskva, s.85-95.
- Ascherson 2001 Neal Ascherson, *Karadeniz*, (Çev. Kudret Emiroğlu), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Auerbach 1965 Hans Auerbach, *Die Besiedelung der Sudukraine in den Jahren 1774-1787*, Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München, Wiesbaden.
- Aygün 2016 Necmettin Aygün, *Karadeniz Coğrafyasından Osmanlı Ekonomisine Bakış, II Karadeniz'den Akdeniz'e Ticaret ve Taşımacılık İlişkileri*, Sanayi ve Ticaret Odası, Trabzon.
- Bartlett 1974 Roger P. Bartlett "Foreign Settlement in Russia under Catherine II", *New Zealand Slavonic Journal*, 1, s.1-22.
- Bartlett 1979 R. P. Bartlett, *Human Capital, The settlement of foreigners in Russia 1762-1804*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Baş 2015 Ahmet İlker Baş, *Demographic Engineering: Bulgarian Migrations from the Ottoman Empire to Russia in the Nineteenth Century*, Bilkent Üniversitesi (Unpublished Master Thesis), Ankara.
- Belozarov vd. 1998 Vitaly S. Belozarov - Tamara A. Galkina-Vladimir Kolossov-Pavel P. Touroun, "Les diasporas arménienne et grecque dans la mosaïque ethnique du Caucase du Nord (Province de Stavropol, Russie)", *Revue européenne des migrations internationales*, 14/3, s.103-125.

- Beydilli 1988 Kemal Beydilli, “1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Doğu Anadolu’dan Göçürülen Ermeniler”, *Belgeler*, 13/17, Ankara, s.365-434.
- Bilici 1992 Faruk Bilici, *La politique Française en mer noire (1747-1789): Vicissitudes d’une implantation*, ISIS, İstanbul.
- Brandes 1991 Detlef Brandes, “A Success Story: The German Colonists in New Russia and Basserabia, 1787-1914”, *Acta Slavica Iaponica*, 9, s.32-46.
- Bruneau 1994 Michel Bruneau, “Territoires de la diaspora grecque pontique”, *Espace géographique*, 23/3, s.203-216.
- Çapraz 2006 Hayri Çapraz, “Gürcistan’da Rus İdaresinin Yerleşmesi (1800-1850)”, *OAKA*, 1/1, s.67-80.
- de Hell 1843 Xavier Hommaire de Hell, *Les steppes de la mer Caspienne, le Caucase, la Crimée et la Russie méridionale: Voyage pittoresque, historique et scientifique*, 1, Chez P. Bernard, Strasbourg.
- de Madariaga 1959 Isabel de Madariaga, “The Secret Austro-Russian Treaty of 1781”, *The Slavonic and East European Review*, 38/90, s.114-145.
- Derviş ve Devrisheva 2015 Leyla Derviş - Khalida Devrisheva, “Çarlık Rusyası’nın Akdeniz Politikası’nın Arka Planı”, *CEDRUS*, 3, s.351-364.
- Duran 1969 James A. Duran, “Catherine II, Potemkin, and Colonization Policy in Southern Russia”, *Russian Review*, 28/1, s.23-36.
- Dyck 1981 Harvey L. Dyck, “New Serbia and the Origins of the Eastern Question, 1751-55: A Habsburg Perspective”, *The Russian Review*, 40/1, s.1-19.
- Filevskiy 1898 P.P. Filevskiy, *İstoriya Goroda Taganroga*, Tipo-lit K. F. Aleksandrove, Moskva.
- Fisher 1970 Alan W. Fisher, *The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Frangos 1973 George D. Frangos, “The Philiki Etairia: A Premature National Coalition”, Richard Clogg (ed.), *The Struggle for Greek Independence: Essays to Mark the 150th Anniversary of the Greek War of Independence*, Macmillan, London, s.87-103.
- Ghervas 2008 Stella Ghervas, “Odessa et les confins de l’Europe: un éclairage historique”, Stella Ghervas-François Rosset (ed.), *Lieux d’Europe: Mythes et limites*, Éditions de la Maison des sciences de l’homme, Paris, s.107-124.
- Gredinger 2010 Gerald Gredinger, *Identity Beyond the Nation State: The Case of the Russian Germans*, Centers for German and European Studies Working Paper, Bielefeld-St. Petersburg.

18. Yüzyılın Sonunda Rusya'nın İskân Politikaları ve Osmanlı Rumlarının Rusya'ya Göçü

- Gülsoy 1993 Ufuk Gülsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- Hacısalihioğlu (Ed.) 2014 *1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Ed. Mehmet Hacısalihioğlu, Balkar-Ircuica, İstanbul.
- Halm 1961 Hans Halm, *Gründung und erstes Jahrzehnt von Festung und Stadt Cherson: 1778-1788*, Wiesbaden, Harrassowitz.
- Herlihy 1991 Patricia Herlihy, *Odessa, A History 1794-1914*, Harvard University Press, Harvard.
- Hosking 2011 Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, (Çev. Kezban Acar), İletişim, İstanbul.
- Ivakhnyuk 2009 Irina Ivakhnyuk, *Russian Migration Policy and Its Impact on Human Development. Human Development Research Paper (HDRP) Series*.
- Kalaycı 2008 Ünal Kalaycı, "Gürcistan'ın Tsalka (Parmaksız) Rayonundaki Urumların Yaşamı", *Karadeniz Araştırmaları*, 18, s.93-106.
- Kardasis 2008 Vassilis Kardasis, "Greek Diaspora in Southern Russia in the Eighteenth through Nineteenth Centuries", Minna Rozen (ed.) *Homelands and Diasporas Greeks, Jews and Their Migrations*, I. B. Tauris, New York, ss.161-167.
- Kardasis 2001 Vassilis Kardasis, *Diaspora Merchants in the Black Sea: The Greeks in Southern Russia, 1775-1861*, Lexington Books, New York.
- Karpat 2010 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş, İstanbul.
- Karpozilos 1999 Apostolos Karpozilos, "The Greeks in Russia", Richard Clogg (ed.), *The Greek Diaspora Twentieth Century*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, ss.137-157.
- Kaurinkoski 2003 Kira Kaurinkoski, "Les Grecs de Mariupol (Ukraine). Réflexions sur une identité en diaspora", *Revue européenne des migrations internationales*, 19/1, ss.125-146.
- King 2015 Charles King, *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Köse 2006 Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Anlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*, TTK, Ankara.
- Kurat 2010 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye kadar*, TTK, Ankara.
- Luxembourg 1998 N. Luxembourg, *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, (Çev. Sedat Özden) Kayıhan, İstanbul.

- Manuylov 2015 Alexander Manuylov, *Russian Greeks/Greeks Russians Parameters of Identity*, University of Bergen (Unpublished Phd Dissertation), Bergen.
- Mikaberidze 2005 Alexander Mikaberidze, *Russian Officer Corps of the Revolutionary and Napoleonic Wars*, Savas Beatie, New York.
- Ortaylı 1997 İlber Ortaylı, “İstanbul’un Fethi ve Üçüncü Roma Nazariyesi”, *1. Uluslararası İstanbul’un Fethi Sempozyumu Bildirileri (24-25 Mayıs 1996)*, İstanbul, İ.B.B. Yay., s.185-192.
- Devlet Arşivleri* 2012 *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri 2012 (2 Cilt)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Özcan 2014 Tuğrul Özcan, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Özkan 2014 Selim Hilmi Özkan, “Osmanlı Devletinden Gürcistan’a Ermeni Göçü ve Tiflis’te Ermeni Faaliyetleri (1878-1915)”, *Yeni Türkiye* (62), s.1800-1809.
- Pallas 1812 Peter Simon Pallas, *Travels Through the Southern Provinces of the Russian Empire: In the Years 1793 and 1794*, John Stockdale, Piccadilly, London.
- Papoulidis 1991 Constantin Papoulidis, “Les Grecs de Russie au 19e siècle et au début du 20e”, *Balkan Studies*, 32/2, s.235-270.
- Petsalis-Diomidis 1972 N. Petsalis-Diomidis, “Hellenism in Southern Russia and the Ukrainian Campaign: Their Effect on the Pontus Question (1919)”, *Balkan Studies*, 13, Thessaloniki, s.221-264.
- Pohl 2009 J. Otto Pohl, “Volk auf dem Weg: Transnational Migration of the Russian-Germans from 1763 to the Present Day”, *American University of Central Asia Studies in Ethnicity and Nationalism*, 9/2, s.267-286
- Polons’ka-Vasylenko 1955 N. D. Polons’ka-Vasylenko, *The Settlement of the Southern Ukraine (1750-1775)*, Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S, New York.
- Pratsinakis 2013 Manolis Pratsinakis, *Contesting National Belonging: An Established-Outsider Figuration on The Margins of Thessaloniki, Greece*, University of Amsterdam (Unpublished Phd Dissertation), Amsterdam.
- Proskurina 2011 Vera Proskurina, *Creating the Empress: Politics and Poetry in the Age of Cathrine II*, Academic Studies Press, Boston.
- Ragsdale 1988 Hugh Ragsdale, “Evaluating the Traditions of Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project”, *The Slavonic and East European Review*, 66/1, s.91-117.
- Reychman 1966 Jan Reychman, “Le commerce polonais en mer Noire au XVIIIe siècle par le port de Kherson”, *Cahiers du Monde russe et soviétique*, 7/2, s.234-248.

18. Yüzyılın Sonunda Rusya'nın İskân Politikaları ve Osmanlı Rumlarının Rusya'ya Göçü

- Riasanovsky ve Steinberg 2014
Nicholas V. Riasanovsky - Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, (Çev. Figen Dereli), İnkılâp, İstanbul.
- Safonov 1844
C. Safonov, "Ostatki Greçeskih Legionov v Rossii, ili nıneşnee Naselenie Balaklavı", *Zapiski Imperatorskogo Odesskogo Obşestva Istorii i Drevnostey*, I, s.205-238.
- Schönle 2001
Andreas Schönle, "Garden of the Empire: Catherine's Appropriation of the Crimea", *Slavic Review*, 60/1, s.1-23.
- Sherry 2007
Dana Lyn Sherry, *Imperial Alchemy: Resettlement, Ethnicity, Governance in the Russian Caucasus, 1828-1865*, University of California (Unpublished Phd Dissertation), California.
- Sifneos ve Harlaftis 2012
Evrydiki Sifneos - Gelina Harlaftis, "Entrepreneurship at the Russian Frontier of International Trade. The Greek Merchant Community/Paroikia of Taganrog in the Sea of Azov, 1780s-1830s", Viktor Zakharov, Gelina Harlaftis and Olga Katsiardi-Hering (ed.), *Merchant Colonies in the Early Modern Period (15th-18th centuries)*, London, Pickering & Chatto, s.157-180.
- Sorel 1911
Albert Sorel, *On Sekizinci Asırda Mesele-i Şarkıyye ve Kaynarca Mu'âhedesı*, (Çev. Yusuf Ziya), Matba'a-ı Hayriyye, İstanbul.
- Şimşek 2013
Eyyub Şimşek, *Kırım Savaşı (1853-1856) ve Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Trabzon.
- Şirokorad 2009
A. B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge, İstanbul.
- Şrapo 1965
O. B. Şrapo, *Ocvobojenje Gretsii v Rossiya*, Mysl, Moskva.
- Tarle 1956
E. V. Tarle, *Tri Ekpeditsii Russkovo Flota*, Voenizdat, Moskva.
- Tişkov 1994
V. A. Tişkov, *Narodı Rossii, Entsiklopediya: Nauçnaya İzdatestva*, Gl. Red, Moskva.
- Unbegaun 1936
Boris Unbegaun, "Les noms des villes Russes: La mode grecque", *Revue des études slaves*, 16/3-4, ss.214-235.
- Véronique 2010
Schiltz Véronique, "Catherine II, les Turcs et l'antique", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1, ss. 233-275.
- Xanthopoúlou-kyriakou 1993
Ártemis Xanthopoúlou-kyriakou, "Metanastéfseis Ellínon ston Káfkaso katá ton 19o aióna" (Greek Migrations in the Caucasus in the 19th Century), *Deltío Kéntrou Mikrasiatikón Spoudón*, (Centre for Asia Minor Studies) 10, Athína, s.91-172.

Eyyub Şimşek

- Yaskorski 2001 Alexander Yaskorski, “Deutsche Siedlungen im Südkaukasus”, *Iran & the Caucasus*, 5, s.133-138.
- Yılmaz 1996 Mehmet Yılmaz, *Konya Vilayeti'nde Muhacir Yerleştirmeleri (1854-1914)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya.
- Yüksel 2014 Ahmet Yüksel, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı*, Dergâh, İstanbul.
- Zeynalova 2010 Sudaba Zeynalova, *Formirovaniye Yevropeyskikh Etnicheskikh Obshchin Na Kavkaze (XIX–Pervaya Polovina KHX Vv.)*, Natsional'naya akademiya nauk azerbaydzhana Institut arkheologii i etnografii, Baku.